

Цугорка Олександр Петрович
заслужений діяч мистецтв України, доцент,
доцент Національної академії образотворчого
мистецтва і архітектури

АНАЛІЗ СЮЖЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ІКОНИ XIII–XVIII СТ. "УСПІННЯ БОГОРОДИЦІ"

Мета роботи – провести поглиблене дослідження символіки древньої іконописної традиції, проаналізувати характерні особливості ікони хмарного типу Успіння Богородиці, а також ікони з клеймами, в яких ілюструється "Сказання про Успіння" і гравюри Києво-Печерської лаври. **Методологія** дослідження полягає у використанні мистецтвознавчого і культурологічного підходів, загальнонаукових методів аналізу і синтезу, принципу історизму. **Наукова новизна** дослідження полягає у акцентуванні уваги на зображенні того, як розступились апостоли, звільнивши місце у центрі за ложем Богоматері. Саме тут з'являється Їй Той, до кого Вона прагнула все життя, Кому присвятила Своє життя, спрямовувала всі помисли та почуття, заради кого стерпіла грандіозні страждання, здолавши з Ним увесь Його Хресний шлях, – Її Божественний Син. На подяку за те, що Пресвята Діва носила на руках Своїх Сина Божого, коли Він був немовлям, Син Божий несе Її на руках на початку Її небесного життя. **Висновки.** Простежено розвиток сюжету "Успіння Богородиці" в українській іконі XIII–XVIII ст., висвітлено характерні особливості іконописної традиції та еволюцію його образних і стилістичних особливостей. Згадувані в тексті зразки ікони Успіння є лише мізерною часткою великого духовного, культурного та мистецького спадку.

Ключові слова: Успіння Богородиці, художня мова, ікона, сюжет, образ.

Цугорка Александр Петрович, заслуженный деятель искусств Украины, доцент, доцент кафедры живописи и композиции Национальной академии изобразительного искусства и архитектуры

Анализ сюжета украинской иконы XIII–XVII вв. "Успения Богородицы"

Цель работы – углубленно исследовать символику древней иконописной традиции, проанализировать характерные особенности иконы облачного типа Успения Богородицы, а также иконы с клеймами, в которых иллюстрируется "Сказание о Успении" и гравюры Киево-Печерской лавры. **Методология** исследования заключается в использовании искусствоведческого и культурологического подходов, общенаучных методов анализа и синтеза, принципа историзма. **Научная новизна** исследования заключается в акцентировании внимания на изображении того, как расступились апостоли, освободив место в центре за ложем Богоматери. Здесь является Ей Тот, к кому Она стремилась всю жизнь, Кому посвятила Свою жизнь, направляла все помыслы и чувства, ради кого стерпела грандиозные страдания, преодолев с Ним все Его Крестный путь, – Ее Божественный Сын. В благодарность за то, что Пресвятая Дева носила на руках Своих Сына Божия, когда Он был младенцем, Сын Божий несет Ее на руках в начале Ее небесной жизни. **Выводы.** Прослежено развитие сюжета "Успения Богородицы" в украинской иконе XIII–XVIII вв., освещены характерные особенности иконописной традиции и эволюции его образных и стилистических особенностей. Упоминаемые в тексте образцы иконы Успения есть только мизерной долей большого духовного, культурного и художественного наследия.

Ключевые слова: Успения Богородицы, художественный язык, икона, сюжет, образ.

Tsuhorka Alexander, Honored worker of Arts of Ukraine, associate professor of the Department of Painting and Composition, National Academy of Fine Arts and Architecture

Analysis of the plot of ukrainian icon "Assumption of the Mother of God" of XIII–XVIII centuries

Purpose of the article. The purposes of the article are to research the symbols of the ancient icon's tradition, to analyse the main particularities of icons of the cloud type of Assumption of the Mother of God and icons, which illustrate "Legend about Assumption" and engravings of Kyiv-Pechersk Lavra. **Methodology.** The methodology of the research consists of art history and culturological approaches, general scientific methods of analysis and synthesis and the principle of historicism. **Scientific Novelty.** The author pays attention to the image that shows the Apostles, who make way in the centre behind Mary's bed. At this moment the Son of God is appearing, for whom Mary was striving. She devoted all her life to him and all Her emotions and thoughts were oriented to God. For the sake of Him She suffered great pain, having passed all the Way of the Cross with Her heaven-born Son. In gratitude for that, She carried the Son of God in Her arms, when He was a baby, the Son of God was carrying Her in His arms at the beginning of her Heaven life. **Conclusions.** The work studied the development of "Assumption of the Mother of God" plot in Ukrainian icons of XIII – XVIII centuries. It highlights the main characteristics of iconography traditions and evolution of its image and stylistic particularities. The mentioned examples of the icon "Assumption of the Mother of God" make up only a little part of the great spiritual, cultural and artistic heritage.

Keywords: Assumption of the Mother of God, artistic language, icon, plot, image.

Успіння, а не смерть – це доля праведників. "Слово "померла" не можна віднести до Тої, Яка була Матір'ю Джерела Життя, Матір'ю Сина Божого. Не можна сказати "кончина" у розумінні кінця земного життя, тому ми співаємо у молитві: "в Успінні світу не залишила", а якщо не залишила, то життя її на землі не скінчилось. Це неймовірно, але правда. Тому слово Успіння в своїй повноті розкриває

те, що відбулось. Мати Божа наче заснула і прокинулась... Заснула в тому тілі, в якому жила на землі, а прокинулась в преображеному тілі, у воскреслому. І свято Її Успіння має особливий смуток любові, тиші, печалі, яка світиться... в цей день і в природі все заспокоюється, земля приносить плоди, душі людей перебувають в спокої і радості" [5]. Цей стан сповна відображено в іконографії свята.

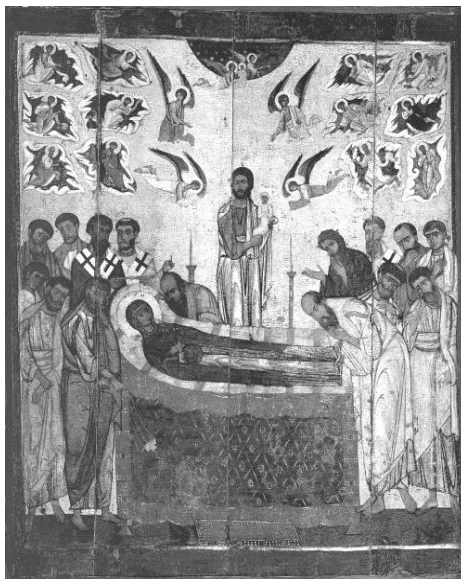
Одним з кращих способів осмислити богослов'я свята Успіння Діви Марії є поглиблене дослідження символіки давньої іконописної традиції. На іконі це свято зображується дуже глибоко і символічно: народження душі Богородиці для нового, вічного життя у Царстві Свого Сина, минаючи всі жахіття пекла.

З XIII ст. поширюється новий різновид іконографії – так званий хмарний тип – Успіння Богородиці, з'являється розподіл ікони на дві частини "Земну" та "Небесну".

Яскравим прикладом є ікона поч. XIII ст. Хмарне Успіння Богоматері (іл. 1). "Земна" частина – зображення Божої Матері на ложі, з Апостолами, що її оплакують, "Небесна" – над нею.

Верхня, "небесна" частина являє нам іще одне диво, яке відбулося раніше від Успіння, по молитві Марії. Перед нами дванадцять Апостолів на хмарах, які піднесені у небо і перенесені до Богоматері у той час, коли проповідували Євангеліє в усіх кінцях землі. Шлях їм вказують Янголи. Так в одному образі зображуються початок і кінець свята. В іконі час завмирає, і ми не знаємо, чи вони тільки прибувають, чи, можливо, вже відлітають. Краї хмар завиваються, нагадуючи хвилі, язики полум'я, наче могутній потік повітряної стихії піднімає та несе їх силою Божою до центру, де зображені ложе Марії та Христос.

Два янголи з покритими руками злітаються до Христа з двох сторін, благоговіють прийняти Святу душу, щоб піднести Її до Небес. І рух завмирає, сповільнений торжественними жестами янголів, які з обох боків звертаються до Христа. У погляді Його відчувається виклик смерті: "Де вона, смерть, як кінець, як знищення життя?" Її слідів не знайти навіть на тілі усопшої Божої матері, наче зануреної у тихий сон. А на руках Спасителя – Її безсмертна душа. Навколо нього розливається рівне золоте сійво, заповнюючи увесь вільний простір ікони. І все мінливе, наче розчиняється у вічному світлі Божественної слави.



Ілюстрація 1. Хмарне Успіння Богоматері (початок XIII ст., Третяковська галерея)

Зверху над Спасителем – ті ж самі янголи, але вже з душею Богоматері влітають у відчинене вікно небесної півсфери. На цьому дійство завершується, Душа досягла Царства Небесного, вічне життя перемогло смерть.

Свідчення зі Святого переказу про ці події: Після появи Христа, "...коли віддалялось світло, то разом з самим світлом возносились і душа Богоматері, при співі псалмів та гімнів". І ще: "Під час вознесення світлої хмаринки затремтіла вся земля, і в один час увесь Єрусалим побачив кончину блаженної Марії" [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На початку XIII ст. іконографія Успіння доповнюється сюжетом з відсіканням рук Афонії, який зображується на першому плані композиції перед одром Богоматері. При цьому фігури Афонії і ангела, який відсікає йому руки, навмисно зменшуються як другорядні елементи композиції. Вперше цей сюжет зафіксований у фресці церкви Панагії Мавріотісси в Касторії (межа XII–XIII ст.), а на Русі епізод з "Дивом відсікання рук Афонії" з'являється у розписах собору Снетогорського монастиря (1313 р.), церкви Успіння на Волотовому полі (1360-ті роки), церкви Федора Стратілата (близько 1380 р.) і присутній на багатьох іконах XV–XVI ст. [7].

До другорядних сюжетів композиції Успіння можна зарахувати і зображення епізоду з врученням Богоматері свого пояса апостолові Фомі, зокрема на іконі Успіння Богоматері з Кирило-Білозерського монасти-

ря 1497 року. Згідно з одним з переказів про Успіння, апостол Фома, який не встиг на похорон Богоматері, був свідком Її вознесіння на небо і отримав пояс з Її рук. Приєднавшись до інших апостолів, він розповів їм про зустріч з Богоматір'ю, а коли йому відкрили погребальну печеру, щоб побачити тіло, там його не виявилось.

У XVII ст. з'являються великомасштабні ікони Успіння з клеймами, в яких ілюструється "Сказання про Успіння". Так, на одній з ікон 1658 р. в клеймах зображено моління Богоматері перед смертю, прощання Її з близькими, подорож апостолів, бесіда з Богоматір'ю та інші сцени. Докладну розповідь про Успіння Богородиці завершує зображення Її на ложі серед райського саду.

Подібну оповідь про Успіння написано на клеймах ікони Успіння кінця XVII ст. В останньому клеймі зображено не тільки апостолів, а й старозавітних праведників, серед яких пророки Давид і Данило. За ложем Марії бачимо фігуру розбійника з хрестом, що свідчить про те, що зображена на іконі подія відбувається не на землі, а в раю. У зв'язку з цим особливо примітний той факт, що сюжет розглянутого клейма написаний на білому тлі, адже саме цей колір із самого народження християнського мистецтва символізував собою рай [6].

Загалом іконографія Успіння Пресвятої Богородиці сформувалась вже до кінця XV – початку XVI ст. За кожною деталлю в ній приховано глибинний духовний зміст.

Особливу композицію має гравюра Успіння, надрукована в типографії Києво-Печерської лаври 1697 р. в "Псалтирі" одним тиражем. Іконографія гравюри близька до перших зразків, датованих X ст. Рельєфи на слоновій кістці, дереві, камені, створених у Візантії, та близька до мініатюри з Євангелія імператора Никифора II Фоки XI ст. За композицією відмінна від вищезгаданих, за наявністю архітектури та Євангелія великого розміру, яке зображене перед ложем.

Над Богоматір'ю схилився Іоанн Богослов, ліворуч Апостол Петро з кадилом очолює групу Апостолів, а праворуч апостол Павло з іншими Апостолами. Над ними зображені архітектурні будови, в центрі над Богородицею – Спаситель на білому тлі, який тримає Її маленьку душу на руках, з обох боків від нього – янголи з покритими руками. Гравюра оздоблена пишною орнаментальною рамкою. Особливість гравюри полягає в тому, що композиція була перейнята з чудотворної ікони XI ст., яку грецьким зодчим вручила Богородиця в якості своєї намісної ікони, що мала перебувати в Успенському Соборі, який зодчі мали збудувати. Ця подія описана у Києво-Печерському Патерику [3].

Чудотворна ікона до наших днів не збереглася, але у Хрестовоздвиженському храмі зараз знаходиться список з чудотворної ікони 1075 р. у срібному окладі. Список являє собою копію оригіналу і має ідентичну композицію (іл. 2).

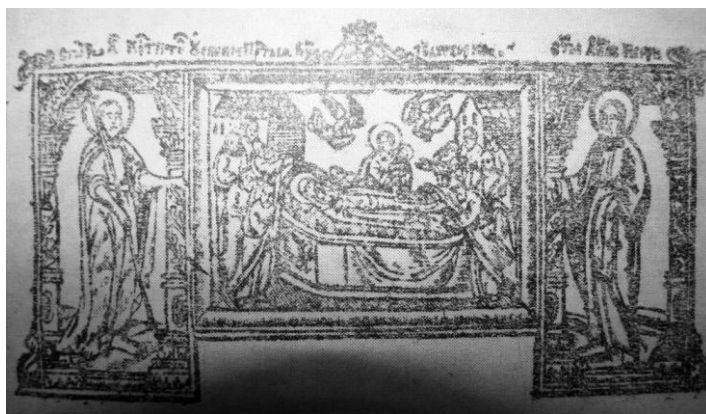


Ілюстрація 2. Список Києво-Печерської ікони Успіння у Хрестовоздвиженському храмі

Відомий також інший список чудотворної ікони, виконаний преподобним Адріаном Пошехонським у 1540 р. Ікона Успіння Божої Матері була в Комельській обителі і принесена в дрімучі ліси на берег р. Вотхі. Чудо, явлене від ікони, спричинило заснування на цьому місці, в п'яти верстах від р. Пошехонь, монастирської обителі, що носить нині назву Адріанівського Успенського монастиря [4]. Іконографія ідентична попередньому списку, проте має незначні відмінності в оздобленні. Ложе Богоматері вкрито різнокольоровими квітами, а золоте тло орнаментоване тисненням рослинного орнаменту. Відмінність композиції Адріанівської ікони від інших полягає в тому, що Христос дивиться на глядача, в інших випадках, Його погляд спрямований на Богоматір.

У Києво-Печерській друкарні було зроблено зменшене зображення цієї композиції у вигляді триптиху, вигравіроване також у техніці обрізної гравюри на дереві, доповнене з обох боків фігурами

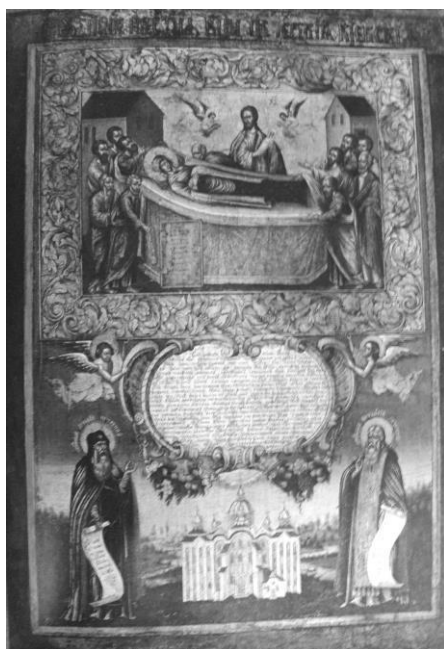
Преподобних Антонія і Феодосія в прямокутних вертикальних рамках з арками. Жестами рук Преподобні вказують на ікону Успіння в центрі (іл. 3.).



Ілюстрація 3. Обрізна гравюра "Успіння" (Типографія Києво-Печерської лаври)

Композиція має незначні відмінності, зумовлені меншим розміром і технікою, яка не дозволяє зробити деталізацію в маленькому форматі. Фігури преподобних пластичні, більші за розміром від тих, які розміщені в композиції Успіння.

Ікона Успіння 1730 р. з церкви Різдва Христового в Києві має подібну ідею з гравюрою 1697 р. Можна припустити, що вона була написана з гравюри за ідентичною композицією, у пишній рамці з рослинним орнаментом – відмінність полягає тільки в тому, що Преподобні Антоній і Феодосій зображені не по боках від ложа Богоматері, а під ним (іл.4) [2].



Ілюстрація 4. Ікона Успіння 1730 р. (церква Різдва Христового, м. Київ)

Зазначена ікона умовно поділяється на верхню і нижню частини: у верхній розташована сама ікона в рамці, аналогічній гравюрі, в нижній частині – Преподобні Антоній і Феодосій, в центрі між ними у зменшеному розмірі – Успенський Собор Києво-Печерського монастиря. Вони зображені на тлі природного пейзажу з прямою перспективою. В центрі композиції, між іконою та Преподобними, розміщений текст, оправлений у золоту барокову орнаментовану еліптичну раму, яку тримають два янголи. Один з них ліворуч спрямував погляд до низу на преподобних; інший праворуч угору на Успіння, що є поєднувальним елементом композиції, створює рух по колу та поєднує всі сюжети. Подібне зображення Преподобних із Собором та іконою Успіння раніше зустрічається у вище описаній гравюрі 1695 р. Києво-Печерської типографії з книги Дмитрія Туптала "Книга Житій Святих".

Отже, нами простежено розвиток сюжету "Успіння Богородиці" в українській іконі XIII–XVIII ст., висвітлено характерні особливості іконописної традиції та еволюцію його образних і стилістичних особливостей.

І, насамкінець, хотілося б зазначити, що ґрунтовне дослідження іконографії Успіння Богородиці сприятиме глибинному розумінню прочитання символіки, закладеної в іконах, тому продовження досліджень у цьому напрямі залишатиметься актуальним і надалі. Згадувані в тексті зразки ікони Успіння є лише мізерною часткою великого духовного, культурного та мистецького спадку.

Література

1. Бецис А. Успение Пресвятой Богородицы в древнерусских иконах /Бецис А. – М., 2007.
2. Міляєва Л. Українська ікона XI–XVIII ст. / Міляєва Л., за участю Гелитович М. – К.: Духовна спадщина України, 2007. – 116 с.
3. Патерик Печерский. – К.: Издательство Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2014. – 478 с.
4. Поселянин Е. (Е. Н. Погожев). "Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон" / Поселянин Е. (Е. Н. Погожев). – СПб., 1914; М., 2002.
5. Проповіді на свято Успіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://azbyka.ru/propovedi/tag/uspenie-bozhiej-materi>.
6. Успенский Л. А. Богословие иконы православной Церкви /Успенский Л. А. – Переяславль: И-во братства Св. Александра Невского. – 656 с.
7. Форум "Икона Успения Богородицы". "Радуйтесь! Я с вами во все дни" (Акафіст Успінню) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=45640&fullview=1&order=asc>.

References

1. Betsys, A. (2007). Assumption of Mary on the ancient icons. Moscow [in Russian].
2. Milyayeva, L. (2007). Ukrainian icons of XI–XVIII centuries. M. Helytovych (Ed.). Kyiv: Dukhovna spadshchyna Ukrainy [in Ukrainian].
3. Pechersk Lives of the Fathers. (2014). Kyiv: Yzdatel'stvo Svyato-Uspenskoy Kyevo-Pecherskoy Lavry [in Russian].
4. Poselyanyn, E. (2002). "Mother of God. Completely illustrated description of her life and miracle icons, devoted to her life. Moscow [in Russian].
5. Sermons at the holiday of Assumption. Retrieved from <http://azbyka.ru/propovedi/tag/uspenie-bozhiej-materi> [in Russian].
6. Uspensky, L. A. (n.d.). Theology of icons of Orthodox Church. Pereyaslavl': Y-vo bratstva Sv. Aleksandra Nevskoho [in Russian].
7. Forum "Icon of Assumption of Mary". "Rejoice! I am with us all days" (Akafist Uspinyu) [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=45640&fullview=1&order=asc> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017 р.

УДК 792.077 (477)

Ян Ірина Миколаївна

кандидат мистецтвознавства, доцент,
докторант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
iniko2004@ukr.net

МОДЕРНІСТСЬКІ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета роботи. У статті розглянуто специфіку національних, естетико-художніх особливостей модерністських пошуків українського музично-драматичного театру в контексті розвитку європейських мистецьких тенденцій початку ХХ століття. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-культурного, компаративного, мистецтвознавчого методів. Зазначений методологічний підхід дає можливість виокремити та проаналізувати специфічні особливості формування модерністської палітри української театральної драматургії на національному ґрунті. **Наукову новизну** становить аналіз національних, естетико-художніх особливостей модерністських пошуків українського музично-драматичного театру в контексті розвитку європейських художніх інтенцій початку ХХ ст. **Висновки.** Модерністські пошуки видатних національних театральних митців сприяли національному самоутвердженню, збереженню національно-культурної ідентичності та збагатили українську театральну культуру розмаїттям форм, орієнтуючись на європейські світоглядні тенденції.

Ключові слова: українська театральна культура, модернізм, новітні тенденції, український музично-драматичний театр, українська театральна драматургія, репертуар.